

Lokal Historisk Forening for Follase Egnen

Forår 2015

Maleri af Aage Frederiksen med kirkestien til Ugerløse som motiv. Stien gik fra Ellegården, der ses i baggrunden, over Knudsbo's marker. Datering: 1946

Fra Tølerne til Grynterne – om stednavne i Merløse herred

Merløse herred er et område med et meget varieret landskab. Det omfatter Holbæksletten, bakkelandskabet ved Brorfelde, det østlige herregårdsstrøg og en del af Åmosen. Ordet herred anvendes nu stort set kun i forbindelse med opdelingen i de 21 kirkesogne, men i Middelalderen var herredet en administrativ enhed, en retskreds, som holdt herredsting i Ugerløse (Tingtvad). I 1682 talte Merløse herred 850 gårde, 162 huse med i alt 6242 tdr. hartkorn. Det var et rigt landbrugsområde. Ordets ældste form er **hæraþ*, hvilket betyder rytterskare / ridefølge, og det går tilbage til en ældre tid, hvor et bestemt område kunne stille med en flok våbenføre mænd

med det fornødne udstyr – en lille hær, som kunne drage i krig. Ordet har på et tidligt tidspunkt skiftet til at være et territorielt begreb, dvs. et fælles område med en mødeplads, der i Middelalderen udviklede sig til herredsting.

Selve navnet på vores herred blev tilbage i 1231 skrevet *Myarløshæreþ*. Forleddet føres tilbage til gammeldansk¹ **miar* = sten, grus. Det passer fint på et landskab præget af sten og grus, åse, morænebakker, smeltevandsaflejringer og dødishuller.

Det særlige ved Merløse herred er den store koncentration af landsbyer, der ender på *-løse*. De findes hovedsageligt på Sjælland og betragtes af sprogforskerne som nogle af de ældste overlevende. På den sydsjællandske Sandbysten IV fortæller runemesteren, at *NN rejste sten i Spalkløsu* (nu Spragelse). Det er påfaldende, at der i Merløse herred ikke findes nogle af de andre gamle stednavne på *-inge*, *--um*. Heller ikke på *-lev* eller de korte stednavne, som betragtes som meget gamle.

Ser vi lidt ud over herredets grænser, findes der i markbøgerne² ud over bynavne også en række marknavne, som indeholder denne endelse. I Viskinde nævnes i 1682

Merløse Herred

Sengeløse Ås / Agre, på Jerslev mark lå Miælløse – Melløse Agre, på Raklev Mark angives Pudløse Agre.³

Det samlede antal *-løser* i Danmark har derfor nok været større end de ca. 50, der angives i stednavneforskningen.⁴

Er *-løserne* uløselige?

Selve endelsen *-løse* har skabt et særligt problem for stednavneforskere. Den nye database for stednavne giver for Merløse herreds vedkommende meget få sikre tolkninger.⁵ Det bedste bud er nu, at *-løse* beskriver landskabet, en lysning, et åbent område uden skovbevoksning, måske sågar 'ager' eller 'græsgang'.⁶ De fleste *-løse*-byer ligger direkte på el-

ler ved en slette eller smeltevandsaflejring, herunder Tølløse, Kvarmløse, Undløse, Ugerløse, Vanløse og de to Merløser, på sandblandet lerjord af god bonitet. Oldtidens bønder har undgået de stejle morænebakker.

-Løserne ligger jævnt fordelt adskilt af naturlige grænser i form af åløb, skov, bakkedrag og moser. Hver bygd var sikret adgang til de nødvendige ressourcer: høslæt, græsning, brændsel, gavntøm-

¹Herefter **glda** *

²Markbøgerne blev udarbejdet som forarbejde til den Store Matrikel af 1688.

³Henrik Larsen, Arts og Skippinge herreder i fortiden, Fra Holbæk Amt, 1942.

⁴Aage Hauken, Håndbog i danske stednavne. 1976.

⁵<http://danskestednavne.dk>

⁶Oldnordisk laut - land, jord

Nyrup set fra øst. Maleri af Aage Frederiksen, 1951

mer osv. I flere tilfælde kan vi fortsat genkende disse grænser, f.eks. Kalveå mellem Butterup og Holløse, Tuse Å over flere strækninger, selve Åmosen og Åmose Å, som nu danner kommunegrænsen, og Elverdams Å og Amtsskelrenden på den anden side. Mod syd var det lavningerne ved Gyrstingsø. Også Tysinge Å og Truelsbæk og navnlig Brorfelde bakkerne var med til at afgrænse bestemte områder. Skellet mellem bygderne var vigtig og skulle forsvares. Man har 'med stok og sten og flint og kul sat skel mellem bygderne'.⁷ Det er

værd at bemærke, at **Skee**, som ligger ved grænsen mellem Ringsted herred og Merløse herred, i Middelalderen blev stavet *Scethæ* = glda **sketh* = græne.

Oldtidsbebyggelsen

– hvor gamle er vore landsbyer?

Der har levet mennesker i Merløse herred og naboherrederne helt tilbage i den tidligste Jægerstenalder. De ældste fund stammer fra Åmosen (spredte fund af redskaber og spor af hytter) og fra kysten ved Isefjorden (Ertebøllernes køkkenmøddinger). De første bønder

Ukendt stendysse, malet af Aage Frederiksen (udateret)

har ryddet skoven, der hvor jorden var frugtbar og let at dyrke. Et utal af flintøkser og andre redskaber bevares stadigvæk på gårde-
ne rundt omkring for ikke at nævne alle de eksemplarer, der bogstavelig talt ligger i bunker i Nationalmuseets kældre. De efterlod sig de mange storstensgrave, dysser og jættestuer, som stadigvæk kan ses spredt over hele herredet. Når man medregner det store antal registrerede storstensgrave, som med tiden er sløffet, er det klart, at vort herred i Bondestenalderen har været jævnt bebygget.⁸ Mens der i naboherrederne Tuse og Volborg har været et rigt liv i Bronzealderen (2000-500 f.Kr.), bliver den arkæologiske dokumentation i Merløse herred gradvis mere spinkel. Der er spor af bosættelse langs med kysten bl.a. ved Munkholm og langs med Holbæk fjord, bl.a. ved Tveje Merløse, hvor agerbruget kunne suppleres med fiskeri og havjagt på marsvin. Men inde i landet er der kun tale om spredte løsfund og få gravhøje – f.eks. ved Soderup. Det meste af Merløse herred forekommer ret folketomt.

Pollenanalyser viser, at bronzealderlandskabet var præget af menneskers aktivitet med store overdrev, afvekslet af små lunde, mindre skove og fritstående egetræer, hasselkrat og moser og vandhuller. Det indre af Sjælland og derved en del af Merløse herred var

endnu skovklædt eller overdrevs-jord, som delvis igen var sprunget i skov.

Det er muligt, at man på grund af udpining af jorden har måttet opgive de stenfyldte agre, som først og fremmest blev dyrket til selvforsyning med korn. Hvis man ville undgå udpining, måtte jorden ligge brak i flere år, hvor arealet henlå som overdrev til græsning, ikke kun til køer, men også til får, geder og svin, som har indtaget en meget vigtig plads i oldtidens landbrug. Så sent som i 1800-tallet blev en skovs værdi anslået i olden, og svineholdet var fortrinsvis baseret på oldendrift, således at svinene nærrede sig af de nedfaldne bog og agerne.

Hvad angår kvæget, bør det huskes, at oldtidens køer ikke var sart malkekæv, som vi kender det nu. Det var lavstammede trækdyr og kødkvæg, som stod tørt en del af året.

I Yngre Romersk Jernalder (mellem 200 og 400 e.Kr. f.) skete der, hvad man kunne kalde en 'landbo-reform', hvor folk i stigende grad flyttede sammen og gårdene blev større og mere effektive.

⁷ Christian V's Danske Lov af 1683.

⁸ F.eks. Tølløse sgn. sløffet 5 runddysser, 1 jættestue, 17 ubestemte dysser eller storstensgrave. Krk. Eskilstrup sgn. 11 ubestemte dysser, stengrave og 1 høj. Soderup sgn. 1 runddysse og 4 ubestemte stengrave. St. Tåstrup sgn. 1 runddysse, 1 langdysse, 2 dyssekammer, 12 ubestemte dysser og stengrave og 2 høje.

*Parti fra Lyngen ved Ugerløse, malet af
Aage Frederiksen (udateret)*

På Sjælland er der indtil dato kun gjort få bopladsfund, men de enestående rige grave fra Himlingøje og Stevns vidner om nære kontakter sydpå til Tyskland og videre til Romerriget. Et aristokrati af rigmænd med familiebånd langt inde i landet begyndte at manifestere sig.⁹ Øverst i hierarkiet i et samfund med hovedrige høvdinge og hirdmænd¹⁰, som vi senere kender det navnlig fra runeindskrifterne, står en uproduktiv gruppe mænd, som fortærer bøndernes produktionsoverskud.

Det har krævet logistik og forvaltning at skaffe føde til en hird af våbenføre mænd og den flok af trælle, som opvartede dem. Det er det samfund, som vi genkender fra

de store haller ved Lejre og Tissø, hvis opførelse har krævet store ressourcer af såvel folk som tømmer. De store overdrev egnede sig fortrinligt til opfødning af stude, og kvæget kunne transportere sig selv til de steder, hvor det skulle bruges.

-Løse-bygderne anslås til at gå tilbage til denne brydningstid, men der er intet bevis for, at de første -løser har ligget samme sted som de nuværende landsbyer af samme navn. Der er tale om bebyggelseskontinuitet, men ikke nødvendigvis alle vegne om bopladskontinuitet. En sjællandsk jernalderboplads har efter de få fund at dømme bestået af en eller få gårde, som med mellemrum flyttede indenfor et ressourceområde på ca. 4 km². Jernalderhuset var et treskibet langhus, hvor taget bæres af to rækker stolper. Denne konstruktion efterlader ikke mange synlige spor i undergrunden – oftest ses kun spor af stolpehullerne som mørke pletter og væggene i form af en række sten. Det er derfor ikke mærkeligt, at der i et intensivt opdyrket landbrugsområde som Merløse herred endnu ikke er fundet mange jernalderhuse. Tomterne kan også ligge under den nuværende landsbybebyggelse. Et almindeligt jernalderhus' levetid anslås til ca. 30 år; så blev det jævnet med jorden, stolperne blev evt. hævet op til genanvendelse eller hele huset blev brændt

ned, jordlodden pløjet op og et nyt hus blev opført lidt længere henne. Med datidens forventede gennemsnitlige levealder kan man sige, at et hus holdt til én generation.

De enkelte -løse-bygder

At der har boet en rigmand ved **Kvarmløse**, fremgår utvetydigt af den rige kvindegrav fra ca. 520 e.Kr., som blev fundet i en grusgrav i 1891.¹¹ Ved opgravninger i forbindelse med anlæg af Nordvestbanens dobbeltspor er der fundet spinkle spor af bebyggelse, men foreløbig uden datering. I middelaldertekster skrives bynavnet *Quamlosæ*. Sprogforsker-

ne synes at have givet op. Der findes imidlertid ordet **hvammr*, gl. **hvamm*, som betyder dalsænkning. Det kendes fra stednavne i Jylland: Hvam og Hvanstrup. Og hvad passer bedre på landskabet ved Kvarmløse end det?

Kvarmløses overdrev strakte helt til Marup, dvs. nordpå langs med Elverdamsdalen. Kvarmløse blev ikke kirkeby, men kom til at henhøre under det nærliggende Soderup. Den jord, som Tølløse Stationsby blev bygget på, henhørte under Kvarmløse by, som det fortsat fremgår af vore matrikelkort. Bygdens grænse har formodentlig gået tværs gennem, hvad der nu er Tølløse, hvor undergrunden endnu er præget af underjordiske vandårer, moser og en nu næsten forsvundet dal, som der endnu kan ses spor af ved Sejergårdsskolen. Ved Kvarmløse ligger resterne af et middelaldervoldsted, som måske har været forløberen for den senere Aastrup Hovedgård. Det ældste Aastrup – *torpen på åsene*¹² – har ligget højt oppe med udsigt over dalen. Ingen storbonde ved sine fulde fem ville have bygget en gård i den sump, hvor klostret ligger nu. Aastrup har været en typisk græs-

2 sølv- og 1 guldhængesmykke fra ældre germansk jernalder, fundet ved Kvarmløse i 1891. (Fra: Tølløse Stationsby 1874-1974)

⁹Gravfund fra bl.a. St. Merløse og Stenlille, med forbindelser til Romerriget.

¹⁰Krigergrave, der indeholder sværd, skjold og/eller spyd.

¹¹Ulla Lund Hansen, Kvarmløsefundet, Årbøger for Nordisk Oldkyndighed, 1969

¹²Ordet 'ås' blev også anvendt for ager.

ningsgård. I 1682 beskrives den som en af de største studegårde på Sjælland. Der blev noteret 144 stude på græs.

I Soderupområdet er der flere spor og løsfund fra Yngre Stenalder, og der er registreret et antal overpløjede dysser eller jættestuer og spor af bronzealderbebyggelse.¹³ Tempelkrogen og Elverdamsåen, som den gang indtog det meste af dalen, dannede indfaldsvejen til området.¹⁴

Om **Tølløse** er der kommet nyt: I en markbog fra 1682 anføres et marknavn *Tølle Aas*¹⁵, som på et matrikelkort fra 1787 (kopieret i 1805) anføres som 'Tølerne'. Der er tale om et område ca. ½ km syd for Vinstrup, ca. 4 km nordvest for kirken i Gl. Tølløse. Et andet marknavn fra samme område er Tøleknøse eller Tøle Knøs. Tølerne / Tølle Aas og Tølløse ligger på hver sin side af de store bakker ved Grøntved Overdrev – på sjællandsk 'Grynterne'. Sophienholm blev i sin tid bygget på Grøntveds jorder (ældre *Grundtved* = Grundis rydning). I forleddet i Tølle Aas, Tølle Knøs og Tølløse kan der skjule sig et gammelt navn for de Midtsjællandske Alper. Gamlemeldansk **thyl – noget svulmende, noget hævet, et bakket område*. Hvis vi holder os til betydningen 'græsgange/agerjord' for *-løse*, betyder Tølløse *græsgangene / agrene ved de store bakker*.¹⁶ Det skulle være klart nok. På om-

rådet mellem Gl. Tølløse og Tjørnede og i retning mod Nyby ligger der et par bevarede storstensgrave, og flere sløjfede er registreret. Gl. Tølløse er kirkebyen og allerede i 1370 betegnedes den som en hovedgård af særlig betydning for bispegodset Tølløse - senere Tølløsegaard, som ejede det meste af sognet. Også Tølløsegaard var en græsningsgård, der benyttede Grynterne som overdrev.

Det første Tølløse?

Ved børnehaven 'Spiren' på skolelodden mellem Tølløse og Gl. Tølløse blev der i 2012 udgravet en hustomt fra Yngre Romersk Jernalder: et 22 m langt og 6 m bredt treskibet langhus. Yderligere spor af bebyggelse formodes at ligge under boldbanerne.¹⁷ Syd for Tølløsevej er der også fundet stolpehuller, som desværre ikke blev dateret.

Kvanløse er et smalt og langstrakt sogn med Kvanløse som kirkeby. Der er ingen oplysninger om en tilhørende hovedgård, men flere væbnere¹⁸ ejede gods i Kvanløse i Middelalderen. Landsbyen menes at have fået navn efter planten *hvonn* = kvan. Nogle sprogforskere har afvist denne tolkning, fordi lægeplanten kvan, *Angelica archangelica officinalis*, først kom til Norden i Middelalderen. Der findes imidlertid også strandkvan og skovangelik, som er naturligt hjemmehørende i Norden, og som

Gallo (Kvanløse sogn) med grusgraven i baggrunden, malet af Aage Frederiksen, 1951

kan bruges til forskellige formål. Strandkvan vokser også på fugtige steder inde i landet og ved åer. Skovangelik vokser fortrinsvis på fugtig lermuldet jord, og det har der været rigeligt af på Kvanløseegnen med de mange dødishuller. Andre sprogforskere foretrækker et glde **kvand* = tændeved, optændingsbrænde som forled. I så fald kan der være tale om en bavneshøj – måske på Mørkemosebjerget, som er det højeste punkt i området. Det er dog tvivlsomt, om systemet med bavneshøje går så langt tilbage.

Tveje Merløse ved Holbæk blev i 1199 skrevet *Metheløse* og senere *Myætheløse* (1321-23). Mulig-

vis fra adj. glde **mæthal* – mellem, midterst. Og sådanne *'mellemløser'* findes der flere af, bl. a. Meelse på Falster og Meløse i Nordsjælland, og det fører tankerne hen til det middelalderlige marknavn Mellemvang, som findes mange steder. Fra Sverige ken-

¹³F.eks. bronzealderhøjene i Broskoven.

¹⁴I senmiddelalderen kunne man sejle op til Aastrup.

¹⁵En knøs er en fremstående høj/bakke - mellem Skamstrup og Hjortebjerg ligger den 99 m høje bakke Knøsen.

¹⁶Bent Jørgensen, *Namn och Bygd*, nr. 95, 2007.

¹⁷Udgravningsrapport, MHO1 139 Børnehaven Spiren.

¹⁸En fuldt udrustet kriger, som til gengæld for sin tjeneste nød skattefrihed.

des et *Mæthlæstherred* – nu Medelsta og fra Jylland *Mæthelsholm* – nu Middelsom herred. Tveje Merløse kan have været *den centrale bygd*, knudepunktet på øst-vestruten, som betragtes som en meget gammel vej, og den sydgående vej mod Kvanløse og Ugerløse med nem adgang til fjorden med alle dens ressourcer. På Ladegårdens jorder, som hører under Tveje Merløse, er der for nylig udgravet hus-tomter og fundet spor af jernudvin-ding.

St. Merløse (1320 *Myærløse* fra *glda *miar* – grus) er klart ikke det samme ord som *Merløse* i Tveje Merløse. Det ligger i St. Tåstrup sogn, som har to herregårde: Bon-derup Gaard, som var en hoved-gård oprettet på en nedlagt lands-by, og Merløsegård, som blev op-rettet som hovedgård i 1678 efter nedlæggelse af to bøndergårde.

For at holde de to Merløser adskilt blev det ene omkring år 1600 til Tveje Merløse efter kirkens to ka-rakteristiske tårne. Store Merløse, som talte langt flere gårde (16 gårde og 11 huse) end den lille navne-fælle (7 gårde og 2 huse), fik offi-cielt først tilføjet 'Store' til sit navn pr 1. januar 1934¹⁹.

Det er fristende at tro, at man al-lerede i Middelalderen har haft svært ved at holde styr på de to stednavnes forskellige oprindelse, og at navnet Merløse herred i vir-keligheden har haft sit udspring i Tveje Merløse området, som ud-

gjorde en vigtig del af Hvideslæg-tens store landejendomme. Her-redstingets segl fra 1800-tallet vi-ser kirken med de to tårne.

Grandløse: fra *glda *grand* – sten eller grus. Middelalderlandsby-en udgjorde en del af Holbæk La-degård og derved Hvideslægtens gods.

Nr. og Sdr. Jernløse optræder i kilderne både som *Jarløs, Jerløs, Jørløs og Jernløs*. Forleddet er sandsynligvis *glda *iarn*, som og-så er et ord for jord eller grus. Nav-net optræder også andre steder. De to Jernløser ligger på forholds-vis fladt terræn og i tilknytning til Tuse-bygden i bunden af Holbæk fjord. De blev begge to kirkeby-er. I 1347 blev hovedgården i Nr. Jernløse pantsat. Ved hovedgår-den Knabstrup (Sdr. Jernløse) lig-ger der rester af et voldsted.

Stenlille og Stenmagle blev i Mid-delalderen skrevet *Stenløsæ lili-le* og *Stenløse magle*. Der ligger flere iøjnefaldende storstengrave i området tæt ved Sorøvejen. Det er derfor rimeligt at antage, at de blev brugt som 'navngivere', pejle-mærker i en verden uden vejskil-te – *området med de store sten*. De har hver sin middelalderkir-ke. Stenmagle sogn omfatter også **Vanløse** (*Wendløsæ*), som ligger på et klart afgrænset fladt område omgivet af vandløb og mose. I sel-ve Vanløse området findes mark-navnet Sandet. Dette Vanløse kan være et yngre navn, som måske

Jonstrup Å med Vanløse Teglværk i baggrunden, malet af Aage Frederiksen, 1946

antyder, at det var et tørt område 'uden vand'. Efter reformationen kom sognet til at høre under Alsted herred.

I **Ugerløse (indtil 1. januar 1934 Uggerløse)** indgår sandsynligvis et plantenavn: glde **wikær*, som betyder pil. Kirken i Ugerløse stammer fra det forrige århundrede, hvor middelalderkirken var blevet så vakkelvorn, at den måtte nedrives. Det var Den Suhrske Stiftelse, der stod for opførelsen af hvad der spøgende kaldes Ugerløse Domkirke, tegnet af N.P.C. Holst. Kirken ligger på en lav højning

midt i byen, som kan være et gammelt kulturlag. Mod nord afgrænses bygden af de store bakker ved Brorfelde. (1499 **Broffverfellæ** = mandsnavnet *Brothir* + *fælla* – skovrydning). I Brorfeldeskovene og Nyrupskoven er der storstensgrave. Flere er sløfjet og stenene blev bl.a. brugt til Nordvestbanens jernbanedæmning.

Kirkebyen **Undløse** – tidligere skrevet **Ondløse** - ligger på fladt

¹⁹Fortegnelsen over Sjællands Stednavne, Officielle Meddelelser nr. 46 af 2.1..1932 fra Post- og Telegrafvæsenet.

Tjørnholm, Østrupvej 118 i Ugerløse, tegnet af Aage Frederiksen i 1926

terræn ved den østlige del af Åmosen og Åmose Å. Forleddet kan henvise til vandløbet eller vandfladen i nærheden: gl. **und* – bølge. I middelalderen hørte Undløse under Tuse herred. Hovedgården var Kongsdal, som ejedes af den jyske del af Hvideslægten, og som senere fik navnet Tygestrup.

Niløse (Nidløse) blev i 1231 skrevet *Niløsworæ*. Selve forleddet kan være gl. **ni* = lavt. Så *Niløsworæ* er udmarken eller overdrevet ved et lavtliggende område.

Der findes flere **Holløse'r**. Nogle sprogforskere afleder forleddet af gl. **hall* – skråning. Det er dog mere sandsynligt med et forled gl. **hauga* - høj. Der ligger en karakteristisk fremstående bakke/høj (38 m. og ikke undersøgt) i udkanten af Holløse-sletten og desuden mod syd Ærtebjerg (32 m).

Tersløse er den tørre jord afledt af gl. **thærs* = tør, tør strækning.

Ud fra de centrale løse-byer er der i Vikingetiden og Middelalderen sket en udflytning på de sekundære udmarker og skovområder. Disse nybyggerlandsbyer ender på *-trup*, *-rup* eller *-strup*. Her skjuler sig det ældre ord *torp*, som med tiden har fået betydningen udflyttergård eller udflytterbebyggelse. Forleddet i *-torperne* er gerne et personnavn – for det meste et mandnavn. f.eks. Asmindrup og Eskilstrup. Mere sjældent som forled er en landskabsbetegnelse (Åstrup). I nogle tilfælde har disse udflytterbyer overtaget funktionen som kirkeby med det dertil hørende sogn (Soderup og St. Tåstrup). Endnu yngre er landsbyerne, der ender på *-tved* eller *-rød* = rydning, f.eks. Tjørnede (1370-1380

Thyrnetweth), Skimmede (*Scunethweth*), Grøntved, Langtved og Bredetved, Vipperød og Vinderød (nedlagt landsby, som blev til Eriksholm).

Det er påfaldende, at der i Merløse herred ikke findes nogle af de andre sikre stednavne på *-inge*, *-um* eller korte stednavne, som ellers tilskrives samme periode. Hvis de har eksisteret, er de ikke overleveret i de middelalderlige kilder. Navngivningen i herredet forekommer systematisk. Hver bygd har fået / taget sit navn efter landskabets særlige kendetegn, hvad der gjorde det muligt for en centralmagt, småkonge eller høvding at holde styr på bygdernes ydelse af tjenester og levering af kvæg m.m. De fleste *-løser* har med tiden ud-

viklet sig til landsbyer med en hovedgård, som så senere bliver til herregård. Hvideslægtens store ejendomme i området er næppe et sammentræf og går måske meget længere tilbage end middelalderen.

-Løserne i Merløse herred kan opfattes som det ældste tegn på en spirende 'administrativ' inddeling, en lokal kongemagt i Romersk Jernalder. Ordet 'konge' (*kunung-konungr*) og det ældste skriftsprog, runerne, kan i øvrigt føres tilbage til samme periode. Om det så har været en lokal høvdingeslægt, der boede ved Tempelkrogen eller i den store bygd ved bunden af Holbæk fjord (Tveje Merløse) eller en tidlig centralmagt i Lejre eller Tissø må stå hen.

Kontingent m.v.

Ægtepar: 250 kr. Enlige: 150 kr.

Kontingentet er for et helt år og kan betales ved mødeaftenerne i januar og februar. Der kan også indbetales på bankkonto 4398 5397081 inden 1. marts.

Er der medlemmer, der ønsker transport til møderne? Ring til et af bestyrelsesmedlemmerne, som vil hjælpe med samkørsel.

Medlemmer har gratis adgang til aftenarrangementerne. Kaffe med brød: 30 kr. Gæstebillet: 20 kr.

Løssalgspris på ekstra numre af medlemsbladet: 30 kr.

Aage Frederiksen – malermester og kunstmaler fra Ugerløse

Til at illustrere den foregående artikel om Merløse Herred er næsten udelukkende valgt malerier af Aage Frederiksen, Ugerløse. Forsidebilledet er også fra hans hånd. Men hvem var han egentlig, den meget produktive maler fra Ugerløse?

Aage Frederiksen (1895-1968) var søn af Niels Peder Frederiksen og syerske Marie Christensen. Niels Peder var skolelærer, først ved Friskolen i Ugerløse og fra 1906 ved kommuneskolen. Friskolen havde til huse i et lokale i forsamlingshuset på Kristen Boersvej 1. Familien Frederiksen boede i den ene ende af forsamlingshuset. Friskolen blev nedlagt i 1906, da Niels Peder fik stillingen som 2. lærer ved kommuneskolen. Han har gennem sin lærergerning haft en meget stor betydning for sognet.

Forsamlingshuset blev købt af sognet omkring 1920 og omdan-

net til alderdomshjem. Det fungerede indtil 1963, hvor man byggede et nyt.

Aage var den ældste af fem søskende. Han kom i lære hos malermester Carl Petersen, som havde sit værksted på Østrupvej 122. Efter endt læretid tog Aage Frederiksen til malerskolen i Aarhus.

Fra læretiden eller opholdet i Aarhus stammer en fin skitsebog, hvor man kan finde forlæg til forskellige dekorationsbortter i skønvirkestil. Skønvirkestilen udviklede sig i Danmark ud fra den franske Art Nouveau, den tyske Jugendstil og den engelske Arts and Crafts-bevægelse. Dens storhedstid ligger i de første årtier af 1900-tallet og falder til dels sammen med nationalromantikken og derved også ved Aage Frederiksens læretid. I skitsebogen er der tale om meget omhyggelige og delvis farvelagte tegninger, som kunder har kunnet se på og vælge fra. Man kan spør-

Fra Aage Frederiksens skitsebog

ge sig, hvor meget afsætning Aage Frederiksen har haft for denne fine dekorationsstil. Efter endt læretid kom han tilbage til Ugerløse, hvor han købte grunden Hovedgaden 48. Her byggede han sit værksted og begyndte at male vogne og landbrugsmaskiner. I 1930 byggede han beboelsen.

Sideløbende med sit erhverv var han kunstmaler. Han lavede landskabsmalerier på bestilling. Arkivet ligger inde med en fotoregistrering og en fortegnelse over en række af hans malerier, som fortsat er i privat eje. I 1998 arrangerede Borgerforeningen i Ugerløse en udstilling.

Det er typisk landskaber og gårde fra Ugerløseområdet. Der er dysser, stengærder, åer og kirker. På de fleste malerier kan landskabet genkendes, skønt det har ændret sig meget over de senere år. Gær-

der og hegn er sløjfet, karakteristiske træer forsvundet og dysser er sunket sammen. Hvad der er tilbage, er nu i fare for at forsvinde helt. Gamle gårde og huse rives ned eller bygges om til uigenkendelighed og marker er sammenlagt til ensformige store enheder.

Malerierne er et udtryk for, at befolkningen på egnen var interesseret i at få 'forevigt' et landskab eller et hus eller kirke, som de følte sig knyttet til. Aage Frederiksens malerier regnes måske ikke for stor kunst, men de er en trofast gengivelse af landskabet fra en tid, hvor man i vores egn ikke tog så mange fotografier af landskaber. Sammen med andre lokale kunstmalere har Aage Frederiksen således skabt en historisk dokumentation af sin hjemegn, som fortjener at blive værdsat.

Blomstermotiv malet af Aage Frederiksen (udateret)

Danmarkshistoriens største fotoalbum

Som nogen af jer måske har opdaget, er lokalarkivernes nye formidlingsportal www.arkiv.dk netop gået i luften.

Her kan du finde billeder og arkivalier fra Tølløse Lokalarkivs samlinger - til lige med ditto fra godt 500 andre lokal- og stadsarkiver i hele landet.

Billederne kan ses direkte på arkiv.dk, mens man må aflægge besøg i arkivet, hvis man ønsker at se nær-

mere på arkivalier og andre materialer.

Du kan søge direkte fra arkiv.dk's forside i alle landets arkiver. Men vælger du "avanceret søgning", fremkommer en menu, hvor du kan begrænse søgningen til et enkelt arkiv og vælge, om du vil søge efter billeder, arkivalier eller andre materialer.

For Tølløse Lokalarkivs vedkommende giver en søgning p.t. godt

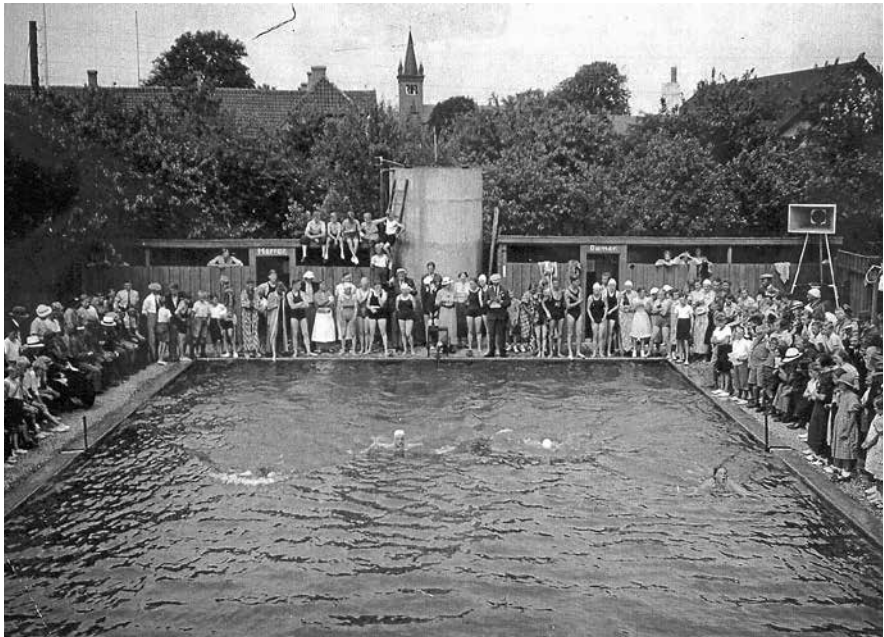
7000 hits, men der kommer stadig mere til.

Finder du ikke det du søger, kan flere forhold gøre sig gældende, f.eks. at der (endnu) ikke er afleveret materiale om en bestemt person, forening eller virksomhed, eller at arkivet ikke har fået registreret det afleverede materiale. Desuden er nogle materialer, f.eks. pressefotos, klausuleret af ophavsretslige årsager og må derfor ikke publiceres.

Skulle du få lyst til at se et billede i en bedre opløsning, kan arkivet kontaktes. De fleste arkiver fremsender gerne billedfilen på mail til dig.

Arkiv.dk bliver lanceret som "Indgangen til din danmarkshistorie" og er i pressen blevet udråbt til "Danmarkshistoriens største fotoalbum". Det er et kæmpe-scoop for brugerne, at de lokalhistoriske arkivers materialer nu er synlige på nettet, og at man hjemmefra kan få overblik over, hvad der findes af materiale om ens aner eller den by / gade, man er vokset op i.

Er du blevet interesseret, så kig forbi www.arkiv.dk og se billeder som nedenstående fra åbningen af Ugerløse Friluftsbad i 1933.

Ugerløse Friluftsbad ved åbningen d. 20. august 1933

Tølløse Lokalarkiv på Facebook

Som noget nyt kan man nu også finde Tølløse Lokalarkiv på Facebook. Siden har eksisteret siden november 2014 og er stedet, hvor man kan holde sig orienteret om, hvad der sker i Lokalarkivet, f. eks. på udstillingsfronten, eller hvis vi modtager en særlig spændende aflevering. Hver uge bliver der desuden lagt et eller to billeder ud samt en lille historie i tilknytning til. Som på alle andre Facebook-sider er der også mulighed for at kom-

mentere de billeder og historier, der bliver bragt.

Af emner, der hidtil er taget under behandling, kan nævnes forretningslivet på Jernbanevej i Tølløse før i tiden, Tølløse Børnehjem, kærkørsel i Ugerløse, stationsbyens udvikling, kærlighedsstien ved Tølløse Slot og branden sammesteds i 1942, teater på Kr. Eskilstrup Hotel, Skrædderhuset i Tølløse, fastelavn i Bukkerup, Tølløsebanen og tørveskæring under krigen.

Har du lyst til at kigge med, skal du blot skrive Tølløse Lokalarkiv i søgefeltet, hvis du er logget ind på Facebook. Hvis du ikke selv har en Facebook-profil, kan du få direkte adgang til siden via et link på Lokalhistorisk Forening for Tølløse Egnens hjemmeside.

Generalforsamling den 12. marts 2015

Formand Sv. Aage Kejlskov Jørgensen af-lægger beretning. (Foto: Erik Lausen)

Generalforsamlingen blev ledet af Niels Jensen, Skimmede, der konstaterede, at den var lovligt indvarslet.

I sin beretning fortalte formand Sv. Aage K. Jørgensen, at foreningsåret 2014 havde været et godt år. Der var blevet afholdt 7 aftenmøder med i gennemsnit 75 personer pr. gang, ligesom året havde budt på 3 udflugter (til Aastrup, Dragsholm Slot og Christiansfeld) samt en travetur på Skuldelev Ås, alle med fint deltagertal. Medlemstallet steg i løbet af året, så der pr. 31.12.2014 var 326 medlemmer, hvilket må siges at være særdeles flot i betragtning af, at der også har væ-

ret dødsfald blandt medlemmerne. Formanden fortalte dernæst om de enkelte udvalgs arbejde samt om hvad der rører sig i Lokalarkivet. Han takkede de, der giver en hjælpende hånd i forbindelse med afvikling af arrangementerne, og bestyrelsen for godt samarbejde. Sidst og ikke mindst var der også en stor tak til medlemmerne for den opbakning, der er til arrangementerne – det er til stor glæde og inspiration for bestyrelsen.

Kasserer Erik Lausen fremlagde herefter årets regnskab. Der var indtægter for 92.954 kr. og udgifter for 74.694 kr., hvilket giver et overskud på 18.260 kr. – et meget flot regnskab!

Af bestyrelsesmedlemmer var Marina Wijngaard, Erik Lausen og Kirsten Lousdal på valg – alle 3 genvalgte. Vivian Pihl var på valg som suppleant valgt for 2 år – også hun genvalgte. Revisor Henrik Schmidt genopstillede ikke: valgt i hans sted som revisor for de næste 2 år blev Poul Andersen, Kvarmløse. Revisorsuppleant Kaj Aage Jensen genopstillede og blev valgt.

Til generalforsamlingen mødte godt 60 medlemmer op. De blev efterfølgende præsenteret for en lokalhistorisk quiz, som arkivar Inge-Lis Madsen styrede. Forsam-

Lokalhistorisk Forening for Tølløse Egnen

lingen var inddelt i hold, der besvarede spørgsmål fra oldtiden og op til i dag. To af holdene havde 26 rigtige svar ud af 30 mulige, så der måtte stilles tre supplerende spørgsmål, før der var en afgørel-

se. Vinder blev holdet, der bestod af Else og Jørgen Nielsen, Kätthe Nielsen, Agnethe Andersen, Inga Sørensen og Niels Jensen, og de modtog hver en præmie i form af en flaske vin

Det vindende hold. (Foto: Erik Lausen)

Konstituering

På et efterfølgende møde har bestyrelsen konstitueret sig som følger:

Formand: Svend Aage Kejlskov Jørgensen.

Næstformand: Marina Wijngaard.

Kasserer: Erik Lausen.

Protokolfører / sekretær: Eigil Piil Petersen.

Økonomiudvalg: Erik Lausen (formand), Carsten Kristoffersen, Kirsten Lousdal og John Jeppesen.

Arrangementsudvalg: Sv. Aage K. Jørgensen (formand), Carsten Kristoffersen, Vivian Pihl, Eigil Piil Petersen og Grethe Preisler.

Udvalg for offentlig planlægning: Marina Wijngaard (formand), Kirsten Lousdal, Erik Lausen og Carsten Kristoffersen.

Bladudvalg: Inge-Lis Madsen (formand), Marina Wijngaard, Grethe Preisler, Kirsten Lousdal og Carsten Kristoffersen.

Udflugt til Egholm Slots Museum

Torsdag d. 7. maj 2015 er der som nævnt i sidste nummer af medlemsbladet miniudflugt til Egholm Slots Museum i Hornsherred.

Museet rummer en hel unik samling af våben fra 1600-tallet til og med 2. verdenskrig. Der er over 600 skydevåben og mere end 80 mannequiner. Udstillingen omfatter et helt afsnit om 2. verdenskrig med tyske, engelske og amerikanske soldater. Endvidere vil man kunne se nedkastningscontainere med indhold samt frihedskæmpere med alt, hvad der hører til. Der er flere køretøjer, som har deltaget i D-dagen i 1944. Museet råder også over en pæn samling af western-sadler, våben, sporer m.m. Desuden er der en udstilling om gardehusarer og livgardister til hest.

Alt dette vil slottets ejer, Ole Falck, fortælle om, mens han viser os rundt. Vi mødes ved Egholm Slot, Trehøjevej 45, 4070 Løjre (Hornsherred) kl. 19.00. Pris pr. person 150 kr., der inkluderer et let traktament. Der kan max. deltage 25 personer, hvorfor man bedes tilmelde sig til Erik Lausen på tlf. 59 18 59 22 senest 1. maj 2015. Ved problemer med transport: kontakt evt. bestyrelsen for samkørsel.

Busudflugt:

På sporet af Midtbanen - Ringsted/Frederikssund

Lørdag d. 13. juni 2015 er der arrangeret busudflugt, hvor vi med Ole Chr. Munk Plum og Hans Bjerregaard Christiansen som guider vil besøge nogle af de spændende lokaliteter, som stadigvæk findes langs den nedlagte Midtbane. Vi stopper flere steder undervejs, og der kan forekomme små spadsereture (let sværhedsgrad).

Turen bliver af lidt længere varighed end meddelt i sidste medlemsblad. Kl. 9.00 er der afgang fra Tølløse Station med efterfølgende opsamling i Ugerløse ved kirken kl. 9.10 og ved St. Merløse Station kl. 9.20. Selve turen starter i Ringsted, hvorefter vi kører til Kværkeby. Herefter køres over Ortved, Jystrup, Skjoldenæsholm, Oldgård, Tingerup, Hvalsø og Kr. Saaby. Videre ad Elverdamsvej til Kr. Hyllinge, Skibby og Sønderby Kro, hvor vi indtager en frokost. Herfra til Krogstrup og Femhøj Station, forbi Gerlev og over Kronprins Frederiks Bro til Frederikssund Station. Forventet hjemkomst til Tølløse ca. kl. 16.30, til St. Merløse og Ugerløse henholdsvis 10 og 20 minutter senere.

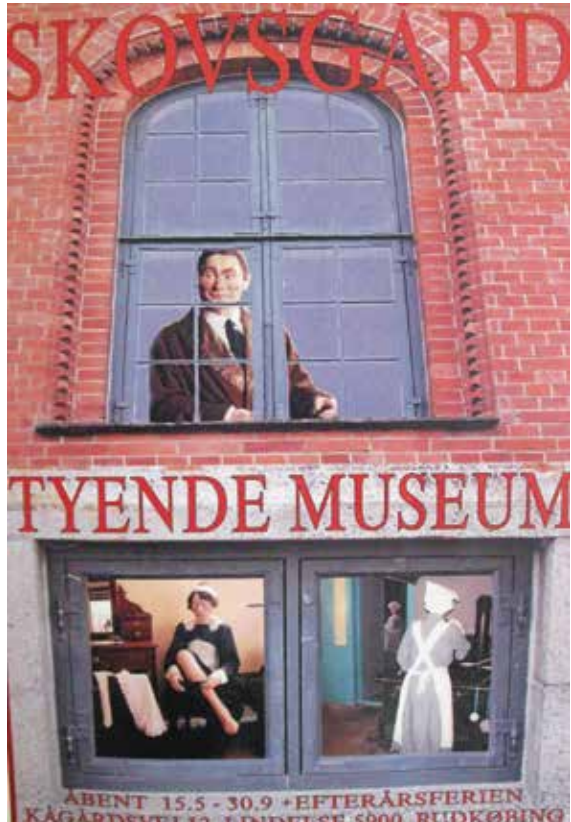
Udflugten koster 200 kr. pr. person (incl. frokost), der betales på dagen. Max. antal deltagere: 52 personer. Tilmelding senest 1. juni 2015 til Erik Lausen (tlf. 59 18 59 22) eller Sv. Aage Jørgensen (tlf. 59 16 10 19).

Oldgård Station på Den Sjællandske Midtbane, 1925 (fra: P. Thomassen: Midtbanen)

Turen går til Skovsgaard

Sensommerturen den 5. september går – efter et kort stop ved Lundeborg Havn på Fyn - til Langeland, hvor vi skal besøge Danmarks Naturfunds største ejendom, den økologiske herregård Skovsgaard. Skovsgaards rødder går tilbage til middelalderen – de ældste skriftlige kilder er fra 1457. Den nuværende hovedbygning er fra stilforvirringens tid – den blev opført i 1887 i en blanding af historicisme og nyrenæssance med indvendig lidt spirende Skønvirke. Intet er ændret siden da – bygningen har hverken indlagt vand eller varme, og herskabets toilet er et - om end pænt – dog ganske almindeligt das, placeret midt i bygningen med en skakt ned til

Plakat for Skovsgaard Museum

kælderetagen! Badekarret skulle fyldes og tømmes med håndkraft. El findes i kun få rum på herskabets etage og blev nødtvungent installeret under krigen, da petroleum blev en mangelvare. Sådan var arbejdsvilkårene for tjenestefolket. De boede i små rum i kælderen med cementgulv og uden synderlig opvarmning side om side med det store køkken og forrådsrum og et bur til fjerkræ. At de ikke altid var særlig tilfredse med forholdene, fremgår af plancheudstillingen i Tyendemuseet. Her kan man læse breve fra tyverne fra piger, der var husholdningselever på gården. Ste-

Lokalhistorisk Forening for Tølløse Egnen

dets sidste ejer, frk. Ellen Fuglede ønskede at bevare stedet fuldstændig uændret, og hun boede i hovedbygningen til sine sidste dage – de sidste 20 år uden anden hjælp end en gammel havemand, som slæbte brænde op til hende.

I 1972 foranledigede frk. Ellen Fuglede en landskabsfredning af Skovsgaard, og hun sikrede i sit testamente, at ejendommen skulle overdrages til Danmarks Naturfund som testamenterisk gave.

Ud over Tyendemuseet er der et Hestevognsmuseum, et Skovbrugsmuseum og et Karetmagerværksted.

For dem, der gerne vil se sig lidt om, er der flere muligheder for spadsereture i landskabet: landbrugsstien, stien til det gamle voldsted og Skovsgaard Mølle, den grønne sti gennem Konabbe Skov, som fortæller om naturnær skovdrift og historiske mindemærker i skoven, en sti om naturopretning osv.

Vi vil blive vist rundt af Skovsgaards dygtige og engagerede naturvejleder.

Das-døren

Vi skal tilbringe det meste af tiden på selve stedet. Der er en café, hvor vi får serveret vores frokost. Vi vil få tid til at fordybe os i stedet med rigelig mulighed for socialt samvær.

På hjemturen lægger vi i Rudkøbing op til en spadseretur på egen hånd.

Der er afgang fra Tølløse Station kl. 07.30 og fra Ugerløse Kirkes parkeringsplads kl. 07.45. Forventet hjemkomst ca. kl. 19.00. Tilmelding til Erik Lausen (tlf. 59 18 59 22) senest d. 1. juni 2015. Pris for turen: 500 kr. / pers. Betaling skal snarest og senest d. 1. juni.2015 tilgå kasserer Erik Lausen (også for de, der længe har været skrevet op til turen), hvis tilmelding skal være sikret.

Hvad er det værd?

**Bestemmelse af antikviteter ved tidl. museumsinspektør
Helge Torm, Sorø**

Torsdag d. 8. oktober 2015 kan du få alt – eller næsten alt – at vide om dine gamle ting, som du har derhjemme, hvis du tager dem med til dette arrangement. Helge Torm er ekspert inden for dansk sølv, messing, kobber og tin, ligesom dansk porcelæn (Kgl. og B&G), fajance (fx Aluminia) samt glas hører til hans specialer. Også billeder, uanset om det er malerier, tegninger eller tryk, og almueting ved Torm meget om.

Ved arrangementet vil Torm fortælle om tingenes alder, herkomst samt brug (hvis der er tvivl om det) samt vurdere tingene økonomisk. Derfor: rib vitrinen for dine klenodier eller tøm kommodeskuffen!

Torm er uddannet historiker og har rige erfaringer med gamle ting som leder af det kulturhistoriske museum i Sorø fra sidst i 1970'erne og mange år frem. Han indleder aftenen med et lysbilledforedrag om dansk porcelæn og fajance.

Der kan max. være 70 deltagere til dette arrangement, hvorfor tilmelding er nødvendig senest 15. sept. til Erik Lausen (tlf. 59 18 59 22) eller Sv. Aage Jørgensen (tlf. 59 16 10 19).

Arrangementer 2015/2016

Alle aftenmøder holdes i Aktivitetshuset, Nytorv 14, Tølløse

**Torsdag d. 9. april 2015
kl. 19.30**

Sv. Aage Jørgensen: Holland og Sydengland – en rejse i fortid og nutid.

Det tidligere annoncerede foredrag med Marinehistoriker Johnny Balslev "Slaget på Isefjorden – artilleriskibet Niels Juels kamp mod tyskerne d. 29. august 1943" må desværre aflyses pga. sygdom.

Torsdag d. 7. maj 2015 kl. 19.00 (bemærk tidspunktet)

Udflugt til Egholm Slot / Våbenmuseum v. Kr. Hyllinge. Kørsel i egen bil. Pris: 150 kr. pr. person (inkl. let traktement). Tilmelding senest 1. maj til Erik Lausen (tlf. 59 18 59 22). Læs mere om udflugten inde i bladet.

Lørdag d. 13. juni 2015

Bustur: På sporet af Midtbanen – Ringsted / Frederikssund. Pris: 200 kr. pr. person (inkl. frokost). Tilmelding senest d. 1. juni til Erik Lausen (tlf. 59 18 59 22) eller Sv. Aage Jørgensen (tlf. 59 16 10 19). Læs mere om busturen inde i bladet.

Lørdag d. 5. september 2015

Bustur til Skovsgaard Gods på Langeland, Rudkøbing og Lundeborg Havn. Afgang Tølløse kl. 07.30, hjemkomst ca. kl. 19.00. Pris inkl. frokost m.v.: 500 kr. pr. person. Mere om udflugten inde i bladet.

Arrangementer 2015/2016

Søndag d. 6. september 2015 kl. 12.00-16.00

Foreningen deltager ved Det store Theselskab på Holbæk Museum.

Torsdag d. 8. oktober 2015 kl. 19.30

Tidl. museumsinspektør Helge Torm, Sorø: Hvad er det værd? - bestemmelse af antikviteter.

Max. 70 deltagere. Tilmelding senest 15. sept. til Erik Lausen (tlf. 59 18 59 22) eller Sv. Aage Jørgensen (tlf. 59 16 10 19). Læs mere om arrangementet inde i bladet.

Torsdag d. 12. november 2015 kl. 19.30

Forfatter Carsten Egø, Slagelse: Pigerne på Sprogø.

Torsdag d. 10. december 2015 kl. 19.30

Præst Allan Ibsen, Tølløse: Julemøde / -hygge.

Torsdag d. 14. januar 2016 kl. 19.30

Lone Fasmer: Møllerne i Elverdamsdalen.

Torsdag d. 11. februar 2016 kl. 19.30

Antropolog Max Pedersen: De glemte danske udvandrere til Holland.

Torsdag d. 10. marts 2016 kl. 19.30

Generalforsamling og lokalhistorisk quiz ved arkivar Inge-Lis Madsen

Lokalhistorisk Forening for Tølløse Egnen

Formand

Svend Aage K. Jørgensen
Svalevej 1
4340 Tølløse
E-mail: svaakj@tollose.dk
Tlf. 59 16 10 19

Næstformand

Marina Wijngaard
Østergade 20
4340 Tølløse
E-mail: marina@tollose.dk
Tlf. 59 18 58 41

Kasserer

Erik Lausen
Lindestien 5
4340 Tølløse
E-mail: erik@tollose.dk
Tlf. 59 18 59 22

Bestyrelsesmedlemmer

John Jeppesen
Jernbanevej 19
4340 Tølløse
E-mail: john@tollose.dk
Tlf. 60 84 09 07

Eigil Piil Petersen

Fasanvej 7
4370 St. Merløse
E-mail: eigil@tollose.dk
Tlf. 57 80 15 10

Grethe Preisler

Pilevej 90
4340 Tølløse
E-mail: grethe@tollose.dk
Tlf. 59 19 47 57

Kirsten Lousdal

Stærvej 14
4350 Ugerløse
E-mail: kirsten@tollose.dk
Tlf. 21 90 40 07

Bestyrelsessuppleanter**Vivian Pihl**

Pilevej 60
4340 Tølløse
E-mail: vivian@tollose.dk
Tlf. 60 62 71 74

Carsten Kristoffersen

Bakkedraget 14
4340 Tølløse
E-mail: carsten@tollose.dk
Tlf. 31 42 48 84

Foreningens hjemmeside

www.tølløse.dk
webmaster: John Jeppesen

**Holbæk Arkiverne/
Tølløse Lokalarkiv**

Hjortholmvej 9
4340 Tølløse
Tlf. 72 36 70 83 / 72 36 36 24
E-mail: tollose-arkiv@holb.dk

Arkivets åbningstider

Onsdag kl. 13.00 – 17.00

Arkivleder**Inge-Lis Madsen**

Nybyvej 62
4340 Tølløse
Tlf. 59 18 68 85
E-mail: ilm@holb.dk